

Frazeologjia në prozën popullore -“Lojë të Komtare” dhe “Prralla Kombëtare” të D.Kurtit

Meri Markiçi

Faculty of History and Philology, University of Tirana, Editor, Academy of Sciences of Albania, Tirana, Albania

Abstract

Autori folklorist, përveçse pasionant i punës së bërë, është edhe një njohës i mirë i dialekteve të shqipes. Me përmbledhjet “Prralla Kombëtare” dhe “Lojë të Komtare”, Kurtit ka arritur të na përcjellë dimensionet e gjuhës së folur, me karakteristikat e ligjëritimit popullor, për të dalë narracioni tërheqës, veçori që e lënë lexuesin në pritje deri në fundin e ngjarjes dhe ku cilësitë mendore dhe fizike të personazheve: njerëz apo kafshë simbolike si: ujku, dhelpra, lepuri, ariu, etj. dalin aq të gjalla, sa mbahen mend për një kohë të gjatë.

Gjatë gjurmimit të shprehjeve frazeologjike në këtë punimin, do të pasqyrohen karakteristikat e këtyre njësive, që na vijnë jo vetëm me një kuptim, por me shprehje ambigje. Libri me titull interesant “Lojë të Komtare” të Kurtit, është një lloj krejt i veçantë në literaturën tonë folklorike, didaktike dhe etnografike. Frazeologjizmat e shpërndara përgjatë teksteve e pasazheve gjuhësore të veprave i japin gjallëri dhe pasuri të jashtëzakonshme, jo vetëm tekstit, por fragmentit, paragrafit, thënies e deri strukturës së frazave.

Metoda e përdorur është analiza dhe përshkrimi, realizuar përmes vjeljes së teksteve burimore dhe shfrytëzimit të literaturave të autorëve vendas e të huaj.

Keywords: prrallat kombëtare, lojë të komtare, shprehje frazeologjike, folklor, proza popullore

1. Introduction: Hyrje

Donat Kurti ishte mbledhës dhe studiues i folklorit. Veprat “Prrallat Kombëtare” dhe “Lojë të Komtare” – dy përmbledhje: e para e regjistruar si mbledhje folklorike nga rrëfimet e popullit, siç janë prrallat për çdo kombësi, kurse e dyta: një vepër origjinale me përshkrime të lojërave që autori i ka njohur aq mirë, sa është në gjendje të na i përshkruajë të gjalla e aktive, sikur i shohim të luhen në një film dokumentar! Kjo u mor si vepër origjinale dhe është vjelë për frazeologjizmat, megjithëse ky lloj të treguari nuk lë shumë shteg për njësitë që kemi ndjekur ne. Libri “Lojë të Komtare” të Kurtit ^[1] sheh për herë të parë botimin e tij, *pasi ka qenë e njohur pjesë-pjesë në revistën “Hylli i Dritës”, 1936 – 1939, është publikuar edhe nga ASHSH, si vëllim më vete në organin e saj “Etnografia Shqiptare, 1966, vëll. III dhe 1975, vëll. VI, pa e cituar asnjëherë emrin e autorit të vërtetë, tue tjetërsue atë dhe origjinalitetin e prozës gojore* ^[2].

Përmbledhja “Lojë të Komtare” e D.Kurtit ka një *Hymje* teorike prej autorit, ku vihen në dukje vlerat pedagogjike, morale, shëndetësore e psihike të lojës, duke na sjellë thënie e mendime nga Preyr, nga Dr. Herget, nga dijetari me emrin Groos, prej të cilit është shkëputur thënia: “*Nieri e fillon jetën me cillsi e zotsi të mangta e të paplotësue, kto lypin shumë kohë për m’u zhvillue, loja asht ajo qi e ban ma të shpejtë plotsimin e ktyne zotsive.*” ^[3] Lojën, Kurti e lidh me gëzimin e jetës, e lidh me edukatën e moralin e shëndoshë, me *dashninë*

e drejtësinë, e lidh me fuqinë mekanike, me lëvizjen dhe shkathtësinë e veprimeve të njeriut; loja, shkruan ai, sjell pagjen në shpirtin e njeriut, loja na çon te argëtimi i pastër. “*Secili komë, nënvizon Kurti, ka lojë e veta morale a imorale, të gëzueshme a të randa, të thjeshta e të ngatërrueshme si mbas moralitetit e kultures qi ka.*” ^[4] Vetë autori i ka ndarë lojë e mbledhura në *kater rende*:

Gjëjë *lojë guximi* a akrobacije, kù vëhet oroe edhe guximi per punë të rrezikshme e të vshtira; *lojë partish*, në të cillat shtihet në veprim gjith veletija e zotsija per me i a dalë shoqit; *lojë fjalësh*, në të cillat vëhet oroe squetija e gjallsija njiherit jo e trupit por e mendes; së mbramt *lojë komike* a gazit – përgjatë të cillave shijohet përveç gjühës e mndyrave të thanunit edhe mndyra teatrore e ironike, ku vëhen në lojë veset e ndryshme në një vend të ngushtë si është familja, pá shenár, pá petka të ndryshme, pá kurnji mjet tjetër. Át Donati është i bindur se lojë e mbledhura prej tij *s’kan me vjëjtë vetem per me pasunue folkloren, por edhe me knaqë lexuesat, të cillët ndoshta kan me xevidsue me mã të bukurat nder to lojë e pandershme, qi janë tuj u perhapë nder né.* Ai e mbyll Hymjen e tij për lojë e përshkruara, me një citim prej muzikantit të famshëm gjerman Haydn, i cili qenka shprehur: “*Shpesh më flet një ndiesi e mshehtë e më thotë: Sá pak janë në ket botë nierzt e gzueshem e kondend; gjithkund na merr mbrapa trishtimi e dhimba; ndoshta vepra e jote mundet me këne një ditë një gurrë, prej së cillës nieri i randuem prej kujdesesh e i ndrydhun prej vshtirsish të thithë per ndoi ças*

¹ Kurti, Át Donat. Lojë të Komtare, Botime Françeskane, Shkodër, 2007. (me 126 faqe)

² Po aty, f. 7-8.

³ Po aty, f. 9.

⁴ Po ai, po aty, f. 12.

qetsi e knaqsi."^[5]

Ndërsa, mbledhja me aq pasion e pasurisë gojore popullore shqipe është gjurmuar e regjistruar me shumë profesionalizëm po prej këtij shkrimtari në përmbledhjen "Prralla Kombëtare"^[6]; veçse tashmë, ky visar nuk është më vepër e D.Kurtit, por vepër e një populli që e ka krijuar, lëvruar dhe lëmuar vite e shekuj me radhë rrëfimet-përrallat në prozë, deri në gjendjen që i gjeti dhe i mbledhi frati i urtë, duke i publikuar më 1940 - 1942.

Janë të huaj studiuesit e parë të folkloristikës shqiptare: politikanë dhe albanologë të ndryshëm evropianë, të cilët, kur u njohën me krijimtarinë artistike të popullit shqiptar, nisen të merren edhe me hulumtimin burimor, historik të gjuhës sonë si: Johan Georg Von Hahn-i, August Dozon-i, Jan Urban Jarnik-u, Holger Pedersen-i, Gustav Maeyer, Maximilian Lambertz-i etj., pa lënë jashtë mbledhësit e kohës së Rilindjes Kombëtare^[7].

Në veprat e tyre për Shqipërinë botoheshin edhe fragmente analitike edhe për krijimtarinë folklorike, në të gjitha gjinitë e saj. Në mënyrë kronologjike, mund të shënojmë emrat:

Johan Georg Von Hahn-i, e trajton botën e përrallave shqiptare në veprën "Griechische und Albanesischen Märchen",⁸ në krahasim edhe me përrallat greke, formën e tyre, tematikën e pasur, motivet, pasurinë e gjuhës etj.

Albanologu i njohur austriak, Max Lambertz, boton në vitin 1922 "Albanische Märchen (und andere texte zur albanischen volkskunde)"⁹ – Përralla shqiptare e të tjera tekste të folklorit shqiptar, e cila përmban përralla, gojëdhëna, anekdota, botuar në shqip dhe gjermanisht). Ai është i pari albanolog i huaj që ka kryer studime në folkloristikën tonë, nëpërmjet një kompetence shkencore, falë njohjes që arriti me kulturën popullore shqiptare gjatë Luftës së Parë Botërore. Mjaft trajtesa për folklorin tonë, Lambertz-i i ka bërë me anë të shkrimeve të shumta që ka botuar në gazetën dygjuhëshe (shqip e gjermanisht) "Posta e Shqypniës",¹⁰ ku ishte bashkëredaktor me poetin Gjergj Fishta.

Për folkloristikën tonë, në hapësirën shqiptare (përfshirë edhe ngulimet arbëreshe), studiues të përrallës, renditen edhe emrat e dëgjuar në letërsinë dhe studimet tona gjuhësore, si:

Jeronim de Rada, më 1895, boton veprën "Antologji shqipes", ku përfshihen edhe disa përralla shqipe.¹¹

Eqrem Çabej, më 1936, harton veprën "Mbi gjenezën e literaturës shqipe". Çabej shkruan: "Në përrallë rrojnë sende përgjithësisht njerëzore përbri shpirtit specifik kombëtar, influenca të huaja për krahasimet të vendit, motive të pa kohëshme pranë motivesh historikisht të lidhura...Me gjithë këto ndryshime të një shtrese sekondare, përralla shqiptare ka një fytyrë të veten, e cila mund të themi se e dallon nga

përrallat e tjera ballkanike."¹²

Ndër studiuesit folklorologë të shqiptarëve të Kosovës, një vend nderi zë prof.Anton Çetta. Zihni Sako, rreshtohet këtu për studime për përrallat, si zhanër i prozës gojore.

Jorgo Panajoti, Hilmi Agani, Anton Berisha, Agron Xhangolli, Ramadan Sokoli (1920-2008) janë studiues të tjerë të përrallave shqipe.

Ndër studiuesit më në zë të kohëve të sotme, është vendi të përmendim shkrimtarin, stilistin dhe estetin italian Italo Calvino, i cili ka bërë objekt studimi të përgjithshëm dhe vështrimi gjuhësor, edhe përrallat.

"Të huejëjt, shënon Kurti, kanë punue rreth folklores s'onë. Ata i kanë bërë një sherbim kombit e gjuhës, pse posë se na kanë msue me i çmue visaret qi ka ruejtë populli i ynë, na kanë bërë të njihemi prej të huejve. Në saje të tyne dijetarët e mdhaj i kanë siellë syt kah na me interesë." Përgjatë mbledhjes së këtij materiali, autori ka lënë edhe disa ndërhyrje për shtegtimin apo ngjashmëritë e përrallave shqiptare, marrë nga popuj të tjerë, si me disa të vëllezërve Grimm, nga folklori i popujve gjermanikë e mbarëeuropianë.*

2. Përgjithësime për gjuhën e rrëfimin popullore në veprën "Lojë Komtare".

Në "Lojë Komtare" ka shpjegime e përshkrime se si luhet e organizohet secila lojë e paraqitur, janë shpjegime didaktike shumë të thjeshta e që merren vesh, sepse del në pah çdo detaj e veprim dhe përgatitja e lojtarëve, madje edhe ndjesitë e protagonistëve që merren si heronj e tërheqin vëmendjen e të gjithëve: burra, gra, fëmijë e të moshuar. Më së pari, do vëmë në dukje se në këto rrëfime të autorit mbizotërojnë foljet, pasi duhen sjellë veprime e paraveprime para zhvillimit dhe ecurisë së lojës. Ka tekste e pasazhe të tilla, si: "Ky e shtyn, ai e ngrehë, tjetri e lutë. Tash i është vënë shëj lojtari. Të gjithë e shikojnë me gzim. Fmija e grát kan xânë vend ngjat deret për me u lshue vendin shokve. Presin me padurim të dalë lojtari; persisin ëmnin e tij tuj folë nde vedi, qeshin, knaqen, ndiekin për gjith ças të luejtunat e trupit të tij..." (f. 17)

Pra, siç edhe shihet në brendësi, rrëfime si këta, kanë pak mundësi pranë të frazeologjizmave, sepse njësitë frazore ngrihen mbi bazën e figurave e ky tip narracioni nuk ka nevojë dhe nuk pranon shprehje figurative. Aq më tepër se në tekstet përshkruese jepen njoftime edhe për vendin ku luhet apo është luajtur dikur lojë për lojë. Megjithatë, ne do të kërkojmë të vjelim ato pak që paraqet autori në shpjegimet e veta. Me një fjalë, proza e përmbledhjes "Lojë Komtare" është fort e ndryshme prej prozës artistike, krahasuar, bie fjala, me vëllimin "Rreth Votrës" së J.Rrotës, apo "Andrra e Pretashit" e Anton Harapit, ashtu si vjen tepër e ndryshme në stil e në gjuhë me idiomën poetike të Prensushit apo të Fishtës.

Ndër të tjera, gjuha e *Lojëve komtare* merr rëndësi të veçantë edhe në lëmë të termave apo emërtimeve të ndryshme, si: *dojka e vogël, dojka e madhe, xehen rob, pare a cub, shi a diell, shi në gjû, mbi gjû, dojka rreke, cak me krande, me luejtë harushë, hurrxh, top e rrekë, rrasë e buq, top e kal, top e pesë, top e grope, rrasë e buq me pare, shkop e cingel, gû – gû, ta lace, gil, mishtekë, arrash, pila, koçi, dajre, ashikësh, sumullash, shrregull, guralecash, gurcub, gurcok, koçash, hane (lojë hane), kryq, cicmic, magalle, tresh, pare-gur, turrë*

⁵ Po ai, po aty, f. 12-13.

⁶ Kurti, At Donat. Prralla Kombëtare, Mbledhë prej gojës së popullit, Botimi i tretë, Vëllimi I, Botime Françeskane, Shkodër, 2005.

⁷ Inst. Albanologjik, Folkloristika shqiptare- Dëshmi, probleme dhe plane, Prishtinë, 2010, f. 213- 232.

⁸ Johan Georg Von Hahn, Griechischen und Albanesischen Märchen, Leipzig 1864. (Citohet sipas M.Mustafës në veprën e sjellë më sipër, f. 215.

⁹ Max Lambertz, "Albanische Märchen" (und andere texte zur albanischen volkskunde), Wien 1922.

¹⁰ Shih. Maximilian Lambertz-i dhe gazeta "Posta e Shqypniës", QSA, Tiranë, 2013. (Përgatiti për botim Tefë Topalli).

¹¹ Shënohet sipas citimit të M.Mustafës në veprën e sjellë më sipër, f. 215.

¹² Dr. Eqrem Çabej, Studime Gjuhësore V. Rilindja, Prishtinë 1975, f. 119.

a jazë, bisedë me lepurin, kush u martue, qiri mbi qiri, rrapatula, ethet, bleta, i verbti, bat-bat, qorri, Jaho Begu e Palokë Cuca, dhelpna, gjuetari, Bajrami, bulku, gjeli, etj.

Mendojmë gjithashtu, se proza rrëfimore e D. Kurtit në përmbledhjen “Lojë Komtare” ka cilësi strukturore e thjeshtësi përshkrimi e, për pasojë, mund të bëhet objekt studimi i sintaksës së saj, pasi kemi parë shumë ndërtime njësisht predikative të drejta e të zhdrejta, që u prijnë frazave të thurura aq bukur sa lënë përshtypje tepër të mira për lexuesin dhe studiuesi i vëmendshëm ka çfarë të ndjekë, sa nga funksionet kallëzuesore me anë të formave të pashtjelluara foljore geqe, aq edhe për mjetet e lidhjes sintaksore që janë përdorur. Mjafton të sjellim modele si këto më poshtë:

“Në fushë të lojës shifet një levizje e padame e e gjallë, përzie me brimë, kcime e dredhime. Kush deri m’atëherë ishte i lirë, gjindet pá pritë pá kujtue i varruem e i penguem, në rrezik me bâ një faj.” (f.49) Ose: “Me bâ mos me kë në një ndeshkim i rrebtë, loja s’kishte m’u bâ e argtueshme, pse lojtarët kishin me marrë teper liri tuj ju avitë shoqishoit e tuj ndalë topin në gropë të vet, a tuj e tretë pá u xë gjith aq për shokë.” (f.50) Me bâ me u pshtue topi pá i rá kuj, prap rrin kual se kual; por kalorsat e bierrin pikët e perparshme e do të fillojn me njëhë rishitas. (f. 51)

- *shikjon në të madh* – sheh me madhni, duke u mbajtur i madh, me kreni;
- *mbesin me gojë hapët* – mbesin të habitur, të çuditur fort, sa nuk mund të shprehin;
- *i hin vedja në qejf* – i rrite mendja, mbahet në të madh;
- *i ngrehë vëmendjen* – i tërheq vëmendjen;
- *merr me kyce* (rrethin) – endiadë, enumeracion foljesh;
- *rrxohet një copet* – rrëzohet me gjithë trupin përnjëherësh;
- *i hin zekthi* (gjithsecillit) – u shtohet vrapi e lëvizja, shpirti i garës; (zekthi- insekt që pickon gjedhet, sidomos qetë, që vrapojnë me të madhe për ta larguar, se i ngacmon zekthi keqas;
- *si dy rrahtë verigash shoq me shoq* – (kapen) si dy rrahtë zinxhiri me shoku-shokun;
- *me qitë parë a cub* - me qitë çift a tek (me gishta);
- *me qitë shi a diell* – si më lart: me qitë short për të nisë lojën;
- *zgjedhin vijanos* – zgjedhin me rend njëri pas tjetrit; pa u ndalur a ndërprerë;
- *i gjindet rriqen (kundërshtarit)* – i ngjitet si ngjitet rriqni (insekt : këpushë); (FGJSH/1954);
- *bajnë hoka* – bëjnë shaka, luejnë me fjalë me njëri-tjetrin;
- *merr cak* – takon me dorë caktun e caktuar përgjatë lojës, për t’u kthyer përsëri;
- *lirohen teshash* – heqin rrobat e rënda, për të nisur lojën më me lehtësi;
- *xa rob* – ngrij një kundërshtar gjatë lojës; ose: edhe *djeg kundërshtarin*, që s’mund të vazhdojë lojën me skuadrën e tij;
- *qes pikë* – shumoj pikët përgjatë lojës për vete apo edhe për mbarë skuadrën;
- *marrin lojën* – kur skuadra rimerr lojën e tjera rri në heshtje deri sa do të gabojë;
- *zbardh faqen* – fitoj një pjesë apo gjithë lojën: “zbardh faqen para shokëve”;
- *dahet lojet* – largohet nga vazhdimi i lojes, pse kapet “rob” apo “digjet” prej kundërshtarit;

- *bajnë me u xe* – endiadë, enumeracion foljesh;
- *rrinë krye më krye* – qëndrojnë kokë më kokë;
- *u japin krah* – i gjuajnë sa ku munden;
- *qesin rend e rend* – gjuajnë me rend njëri pas tjetrit;
- *rrinë në ledh se në ledh* – qëndrojnë aty se aty; pa lëvizur nga vendi, pa ndërruar vend;
- *i bjen numri* – duke zgjedhur nga një numër për të hyrë në lojë apo ndenjtur rrekë;
- *vehet bukur larg* – vihet mjaft larg; (shkallë sipërore e ndajfoljes);
- *xen e lëvdohet* – endiadë, enumeracion foljesh;

Vëmë në dukje se në disa lojë që përshkruan Kurti, ka shfrytëzuar mjaft vargje nga përmbledhja “Kângë popullore gegnishte” të V.Prennushit, sidomos për lojërat e fëmijëve: lojëra fjalësh dhe lojëra komike. Por në “Lojë Komtare” të D.Kurtit gjejmë edhe krijime që nuk kanë qenë të mbledhura në asnjë përmbledhje folklorike, si për shembull te “Fluturoi zogu e ra në grunë”:

Gruni: Në grunë s’e lã vetë.

Kryetari: Kû e çon ti?

Gruni: Unë e çoj në mollë.

Molla: Në mollë s’e lã vetë.

Gruni: Kû e çon ti?

Molla: Unë e çoj në pjeshkë.

Pjeshka: Në pjeshkë s’e lã vetë.

Molla: Kû e çon ti?

Pjeshka: Unë e çoj në mollë....(f. 88.)

Modele si ky dialog tërheqin vëmendjen e studiuesve edhe në planin gjuhësor e sintaksor, më së pari, me përdorimin e kryefjalëve, pasi në veprimet e lojës duhet identifikuar ai që kryen lëvizjet, agjenti, pa çka se në natyrën e shqipes vetat I, II, njëjës e shumës e foljeve kallëzues, dalin përherë pa subjekte, si fjali njëshe foljore vetore, me vetë të përcaktuar kështu mbi bazën e mbaresave flektive, që shënojnë edhe agjentin.

3. Frazologjia në prozën popullore – “Prrallat Kombëtare” të Donat Kurtit.

Në asnjë gjini a lloj letrar, frazeologjizmat nuk dalin më natyrshëm dhe përfshihen aq bukur e pa kurrfarë kufizimi, se sa në kallëzimet popullore a përrallat tona.

- *e dajnë me ndejë* – vendosin të qëndrojnë (...e me ruejtë...);
- *u shtri për dekë* – zuri shtratin për vdekje; ishte në ditët e fundit të jetës;
- *e shujten* (gjithë dimni e gjatë) – e ushqyen përgjatë tërë dimrit; e mbajtën me ushqim;
- *mbeten pa kokrrën e drithit* (në shtëpi) – mbeten pa drithë në shtëpi, pa asnjë kokërr;
- *i a venë gazin* (vllaznit) - e qeshin, e tallin, e qesëndisin vëllezërit për çfarë kishte bërë;
- *fikë se fikë* (mendon i ati) – humbur se humbur, mendon i ati, prova e fundit;
- *u grah kamve* (i vogli) – nisët me nxitim e me vrap djali i vogël;
- *si ‘i ditë një ditë* (i a njëshe mizat) – njësoj për të gjitha ditët ia numëroja mizat;
- *s’e çoi ma gjatë* – nuk e zgjati, nuk vazhdoi më tepër;
- *me u vendue rrogtar* (me atë zotni) – me u ngjitet në rrogë tek një zotëri;
- *mendo shmendo* (dan me e çue te një terzi – rrobaqepës) –

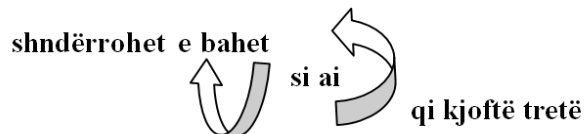
- mendo e mendo gjatë;
- *hangri buzën në dhambë* – u pendue e heshti, nuk foli më tej;
- *ia njehi të tana brijtë* – e rrahu tepër rëndë, sa i dukeshin edhe brijtë;
- *xu mend* (q'at ditë) – zuri mend, u bind qysh atë ditë;
- *e qes çirak* (A asht kush qi m'pshton se e qes çirak) – fig.: e qes në dritë, e pasuroj; çirak-u, shegert;
- *mos më pre* (mos më del fjale) – mbaje fjalën, mos më dil nga premtimi;
- *t'punoftë bafti* – të ardhhtë e mira, të ardhhtë e mbara, të punoftë fati, qoftë fati me ty;
- *-i lëshon za* (së shoqes) – i thërret, i bëzan, e lajmëron; (...se t'ka ardhë ma i madhi vëlla);
- *ia xën n'fyt* (bukën) – ia ndërpret të ngrënët, nuk e lë të hajë sa dëshiron;
- *fikë unit* (jam) – me pjesoren geqe “fikë-(un/r)” – kam uri të madhe, s'duroj dot më;
- *i mbet hatri* (e bani be) – i mbeti qejfi, u prej në nder;
- *i kjan zemra* (veç m'dhëlpnen) – këtu: dyshon, kujton, mendon veç për dhelrën);
- *bie ngusht* (kam ra ngusht, thotë djali, për tri kutë cohë..) - jam në hall, s'di si ia bëj;
- *të shkon kryet* (të ka shkue kryet) – do të shkojë koka, të pres kokën, nëse nuk plotëson;
- *ke s've* (u gëzuan) – u gëzuan ku nuk ka më tej, u gëzuan për së tepërmi;
- *u treti fytyra e u treti gëzimi* (babës e nanës) – u iku gëzimi, iu nda gëzimi nga fytyra;
- *ishte për ngut* – ngutej për të ikur, ishte për shpejt, nuk kishte kohë të rrinte;

Edhe në prozën e përrallave gjenden shprehje eufemistike, të cilat mund të bëhen objekt i paremiologjisë, si është rasti i lokucionit “*si ai që kjoftë largu*”- për shejtanin apo djallin, por përdorimi i tyre, më së shumti, përveç fjalive eliptike, del në strukturë të frazave, si:

- *shndërrohet e bahet si ai që kjoftë tretë* – iu duk si ai që i trettë fara, vetë djalli; në përbërje të shprehjeve të tilla ka dy tregues që mund të bartin eufemizmin: përemri “ai” dhe “që (ai) kjoftë tretë”, kështu që shprehja del edhe e reduktuar “*shndërrohet e bahet si ai*”. Këtu kemi të bëjmë me rastet ku përfshihet ekuivalenca formale parciale (e pjesshme), d.m.th., çiftet e frazeologjizmave që japin kuptim të njëjtë përshkrues e shënjes, me strukturë të ngjashme, duke treguar një tip variacioni leksikor, semantik e ndërtimor, sipas kësaj skeme të thjeshtë të shkallëzuar:¹³

¹³ Calzada, Fernando Martinez de Carnero & Fajardo, Luisa A.Messina, Studi di Frazzeologia e Paremiologia, Università degli Studi Roma Tre, Aracne Editrice Srl – Roma, 2015, p. 62.

* përdorëse e bërë me disa dërrasa të mbërthyera në dy hunj anëve, që shërben për të mbajtur zhur e gëlqere, ose është e thurur si trinë e lugëzuar për të mbajtur pleh, gurë etj. dhe, në rast nevojë, edhe njerëz të sëmurë; jam ba për shkalc – u lodha e u këputa; tezgjere (FGJSH/1954).

Në përrallat e Kurtit ndeshet edhe shprehja e përafërt me atë që përshkruam më lart për djallin, sjellë në trajtë eufemistike: “*ai qi kjoftë djegë*” në frazën me dy njësi kallëzuesore: njëra me folje të shtjelluar e tjetra me paskajoren geqe: *Kqyr, more djalë – i thotë – tash po vjen me më marrë ai qi kjoftë diegë... e unë atëherë tash po të bij në prehën*” (f. 41).

Kështu mund të rreshtojmë edhe shprehjen “*mâ mirë mos e lyp*” në frazën me dy përbërës predikativ “*Vûni kusulen // e fjet mâ mirë mos e lyp*” – në strukturë të së cilës gjendet edhe shprehja e vënë më sipër në italik; folja në mohore “*mos lyp*” është desemantizuar kur vjen e përdoret në masën ligjërimore të frazës: Pranë këtyre modeleve mund të përfaqsohet edhe shprehjet aq të dendura në gjuhën e folur: “*ma mirë mos pyet*”; “*lene, mos i jep ma gjatë*”; përsëri mbi bazë besimi dhe eufemizmi, gjejmë “*Praona Zot*” (s’vonon shumë e ai...f. 50); edhe me një fjalë thirret “*qoftëlargu*”, me mbiemrin e emëruar “*I panafaku*”, (f. 50).

- *deri në ma të mbramin grosh* (e pagoi) – e pagoi gjithë shumën, pagoi me gjithsej;
- *çoi e e thirri* (mbreti) – endiadë, me enumeracion të foljeve, si veçori e gegërishtes;
- *i mbërrijti në vesh* (mbretit) – e dëgjoi edhe mbreti, e mori lajmin mbreti;
- *pa të hi ferrë në kambë* (ke me mujtë me e ba) – do ta bësh pa pasur asnjë pasojë; folja në lidhore “*pa të hi =pa të hyrë*” është desemantizuar dhe shprehja vjen e shpjegohet me ndajfoljen “*lehtësisht*”; “*pa lodhje*”; edhe vetë titulli i përrallës “*Përtej se pret miza hekur*”, përdorur në strukturë fjalie, shpjegohet me ndajfoljen “*larg, tepër larg*”;
- *përtej se pret miza hekur* (kapnie dhandrin t’em e tretnie) – tretnie larg e ma larg;

Edhe me trajta foljore të pashtjelluara, si për shembull, me pjesoren geqe, ndërtohen shprehje paremiologjike, që kanë vlerë përcaktore, bie fjala:

- *ndrrue qind per qind* (kthei te i ati) – i shndërruar cilësisht edhe si karakter erdhi te i ati;
- *u ba për shkalc* – u lodh së tepërmi sa me u bajtë me shkalc-i.*
- *lmuç për tokë* (e rrëxoi) – e rrëzoi keqas, sa e la përmbledhur lëmuç për tokë;
- *në kupë të qiellës* (vikati djali) – briti aq fort sa me u ndie deri lart në qiell, fig.;
- *s’kishin gja mbas shpirtit* (ishin të vorfën) – nuk u kishte mbetur asgjë, përveç shpirtit, si diçka që nuk e ka njeriu në dorë; në hapësirën shkodrane prej kohësh është përdorur edhe “*s’kishte asgja përveç fesë së Krishtit*”;
- *nxjerr në pleqni* – nxjerr një çështje para të urtëve, pleqve që ta gjykojnë problemin;
- *i bie m’ te gand* – i bie në të, gjen të vërtetën ashtu rastësisht, pa dashur;
- *mbet e foli* (ma i madhi vëlla) – endiadë, enumeracion foljor: ia dha të folurit, nisi e foli;

- *u solla mbarë me të* (Na kem pasë në shpi një magjyp e unë) – rashë në ujdi, u puqa me të, mbeta me barrë me magjypin – këtu) shprehje kontekstuale;
- *u shtrënguen në armë* – u armatosën, u pajisen me armë;
- *u vunë për rrugë* – nisën udhëtimin, morën rrugën;
- *i qet shteku* (nëpër një pyll) – i qiti udha, udhëtimi, Këtu: nga “shtegtoj- shtegtimi”;
- *me të shti mneren* (një alamet katallani) – shprehje e formuar me paskajore gege: me të fut tmerrin, me të trembë në shkallën më të lartë, me të frikësue;
- *i vjen rreth* (e shoqja) – kujdeset, i shërben e shoqja Vampirrit;
- *me dit e me javë* (ban darsëm) – zgjati dasma me ditë e me javë, zgjati aq shumë;
- *ba me vra vedin* (kthen probatini te të vett) – dëshpëruar së tepërmi, gati për vetëvrasje;
- *s’ban ver me gojë* – nuk flet fare, hesht gjatë;
- *i vunë gazin* – i përqeshën, u tallen me ta, luajtën me fjalë e të qeshura;
- *s’e xen në gojë* (kush) – në tajtë mohimi: nuk e përmend askush, nuk flet kush për të, nuk e kujton askush;
- *s’e len gjallë* (i treti) – e vret, e mbyt, i merr jetën i treti vëlla;
- *qiti fjalën* – dha lajmin, lajmëroi, shpalli një lajm;
- *e mbante në gojë* – e kujtonte shpesh, nuk e harronte, fliste për të;

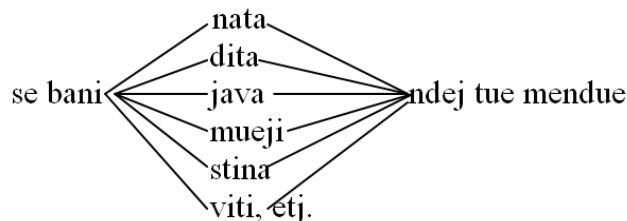
Në përmbledhjen e përrallave të D.Kurtit, krahas djajve e shejtanëve, gjejmë edhe Zot e Shenjtorë dhe, për këta të fundit, populli përdor shprehjen “*i paçim ra në dorë*”, në kontekstin e fjalisë: “...e qe se i duket i Shën Kollit, i paçim ra në dorë” – në ndonjë rast gjejmë: “*Të lumë na për ta!*” Ndryshe prej këtyre, shënojmë se në të rrallë, në prozën popullore të mbledhur e regjistruar prej D.Kurit, kemi ndeshur edhe ndonjë shprehje oksimoroni, si: *i parë mbas vedit* (A don me të ba të parë mbas vedit, i thotë mbreti.) -

- *s’ma mbush synin* – nuk më bind, nuk ma mbush mendjen;
 - *i foli pare të madhe* (mbreti) – i premtoi shumë para;
 - *i erdh e mbramja* (mendoi se...) – i erdhi fundi, mendoi se i erdhi fundi i jetës, vdekja;
- Ka populli në përrallat e veta edhe shprehje që, në kontekste të caktuara, për eufemizëm e kortezi bisede a rrëfimi, mund të kthehen në frazeologjizma, si për shembull, në frazën:
- Shko e udha e mbarë të kjoftë, pse per pa kthye ti, ja per pa ndie se ke dekë e me marrë tjetër burrë, “*un s’e aviti shtatin me njeri të gjallë !*”- fjalia e fundit është një përdorim eufemistik, në vend të “*nuk flej me tjetër njeri të gjallë*”, “*nuk bie në shtrat me njeri të gjallë*” etj. Te rrëfimi “Besa e kunorës”, gjejmë edhe shembullin “*kur të gjendej keq grueja*” – kur tradhtonte, kur shkelte kunorën, kur shkelte një nga Dhjetë Urdhërimet e Zotit etj., si në kontekstin. “...ishte zakon aso kohe, qi kur të gjindej keq grueja me e shti gjallë në dhé... e vorruen për së gjalli!” (f. 59). Pa u zgjatur në këtë lloj shprehjesh, themi se edhe për vdekjen, gjejmë eufemizma frazeologjike, si: *i kishin mbyllë sytë* (një shoqi të tyne) – kishin përcjellë në banesën e fundit një shok të tyne: “...ndeshë në do nierz, qi i kishin mbyllë syt një shoqit të vet e po dojshin me e furë”
 - *u hin në hater* (të gjithëve) – fiton respektin e të gjithëve, bën që ta nderojnë të gjithë;

- *i del zani* (anë e kand botës) – njihet, i hapet fjala për të, etj.;
- *i pres lakun* – e shpëtoj, e mbroj nga vdekja në çastin e dënimit e fundit të jetës,

Në vijim gjejmë shprehje gjuhe, që gjenerojnë shumë të tjera me pak mjete gjuhësore. Kështu ngjet edhe me lidhëzën-pjesëz “se” në formimet në vijim, të cilat i kemi gjetur përgjatë tregimeve popullore, mbledhë nga D.Kurti.

Me pjesëzën “se” + folje dhe emra që tregojnë kohë, si: *dita, nata, java, muaji, stina, viti*, që marrin kuptimin “aq sa bani, vazhdoi, dita, nata...” etj.

Por tregues kohor dalin edhe nga përsëritja e së njëjtës folje, si b.f.: *bani sa bani fjalë para se me u nisë e dikuer shkoi në mulli e i gjet aty praona Zot të gjithë grumbull!*

Edhe karakterizimet me paskajoren gege duket se po kalojnë në njësi frazeologjike, në kontekste fjalish a frazash, si në ndërtimin në vijim:...grueja i la një vajzë, por vajzë *me i a pasë lakmi gjithkush*. Edhe përsëritjet e fjalëve grupohen në shprehjet frazeologjike, kur përfshihen në struktura fjalish, si: *njerka si njerka, s’e xen vendi vend, mbet se mbet, hini se hini, duel se duel, foli se foli, me e lanë se me e lanë, me shkue se me shkue, me vuejtë se me vuejtë, në mjerim se në mjerim etj.* Për shembull: *Njerka, si njerka mâ, hatronte vajzën e vet, mjesa s’donte me e pa me sy vajzën e të shoit.* (f.62). Edhe me fjali të plota: “*Baba, me pasë për të na martue, ma parë më marton mue, qi jam ma e madhja...*” (f.95).

- *me i a prish fillin* (si i bahet) – i prish fillin e jetës, i dëmtoj vazhdimin e punëve etj.
- *s’i xen vendi vend* (njerkes) – nuk i rrihet, s’mund të rrijë, s’mund të presë më;
- *vij plak* (e po ta baj pleqnin) – vij si i urtë, vij të bëj pleqërinë, të ndaj një çështje e të bëj drejtësi; në një kohë pleqtë ishin me emër e thirreshin me para- kemi dëgjuar edhe aforizmin: “*Me grosh se me grosh/Merre plakun n’Orosh!*”, pra: me para se me para, zgjidhe plakun në fshatin Orosh (Mirditë), ku shquheshin për mendje të hollë e të pa anë;
- *të hanë gjallë* (me të gjetë djeltë) – të mbysin, të zhdukin, të vrasin pa një pa dy;
- *ishte motnue* (e s’mund i kryente të tana punët) – ishte plakur, kishte kaluar shumë vite (mote); thuhet në dialekt edhe “ishte e moçme”, nga “i moçëm – i motshëm”;
- *u vu per gjurmë* (dolen me vështirësi dhe mandej u...) – nisi të gjurmohet, të ndjekë pas gjurmëve që linin kalimtarët a ndonjë gjë e gjallë: kafshë shtëpiake apo bishë;
- *thirri alemin e polemin* (mbreti) – thirri popullin mbarë, pa dallim moshe etj.
- *me e dyndë prej postit* (nuk po donte) – nuk dëshironte me e heqë, me e ul, prej pozite;
- *me i krisë mendja* (u ba) – u ba me i kërcye mendja, me i

ikë mendja, me u çmendë;

- *me e pasë randë* (gjindja kishin nisë...) – njerëzit nisën ta kishën rëndë, e shihnin si të tepërt;
- *na batisi* (me gjithçka) – na prishi, na shkatërroi me çdo gjë që kishim;
- *u ba vesvese (nisë pasaniku me...)* – nisë pasaniku e vë në dyshim vetveten, pendohet për një veprim të bërë;
- *i jap dum* (punës) – jap përfundimin për një punë, e vendos menjëherë;
- *i a njeti feshk* (per krahit) – e zu papritmas e shpejt për krahu;
- *merr flurimin* (para se me marrë) – para se të fluturonte, para se të niste fluturimin;

Në sekuencën finale të përrallës “Shokë mjerimi”, për të cilën D. Kurti ka vënë shënimin se vjen nga përrallat gjermane të mbledhura prej vëllezërve Grimm:

“..Shka me u diftue! Porsá bâna me hî per pullazit, të m’a priti rrogtari me ‘i qeskí kres e më rrëzoi tu votra, aty per rrezik ishte pa kenë një plakë tuj lnduer lesh e të m’a shpoi kryet me gërhanë, bâna me ikë, por i zoti i shpis m’i shprazi dý kubure e sa s’më la ndë; kúr dola n’oborr, kujtova se pshtova, por një faqezi më kishte ndëjë gadi me një dajak e më shkallmoi brish e më më zi kam pá me ardhë.” (f. 105)

Ose:

Plaka u ra syve, si t’ishite tuj u çue prej gjumit, kaq e papritun i erdhi ajo fjalë, e i a gjet një shej në qafë e tuj kja e rroku me mall; thirri mandej rén e nipin e jetuan bashkarisht me njmi të mira. (f. 108.)

Apo:

Kur hini nder ato oda të zbukurueme me pasqyra e të shtrueme me rrasa mermerit, djali hoq kapuçin e e ndriti oden aq fort, sa me u marrë sýt të gjithve, e vajza zbloi parzmin e hapi një dritë mâ të zbetë. (f. 117)

Edhe me një lexim të parë të këtyre pasazheve, bie në sy leksiku i ligjërimit popullor, grupet e fjalëve (sintagmat), ndërtimi i fjalive si përbërës të frazave dhe struktura e periudhave të të gjithë thënies, e cila i përket rrëfimit të thjeshtë, pa shtuar këtu që kallëzime të tilla shoqërohen përherë edhe me gjuhën e xhesteve, me pauza të gjata.

Gjatë gjurmimit të shprehjeve frazeologjike, në rrëfimin e përrallave kombëtare, njësitë frazeologjike, na vijnë jo vetëm me një kuptim, por me shprehje ambige, si për shembull, shprehja “vij plak”, duke nënkuptuar lidhëzën krahasore “si”, vjen edhe si e dykuptimtë:

vij plak
 / \

 / \

- vij si plak: me ngadalë, me shkop, duke u mbështetur;
- vij për të pleqëruar: një çështje, vij për të dhënë drejtësi.

Kemi këtu një takim të një togfjalëshi të lirë dhe një njësie frazeologjike, që në pikëpamje semantike ndahen si dy njësi më vete – homoformike – siç quhen, për shkak të ndryshimeve të thella në vlerë e në funksionin e tyre, si: me gojë mbyllur: *me gojë të mbyllur dhe i heshtur e pa fjalë*; ka sy të keq: *nuk ka sy të bukur dhe shikon shtrembër, vënger*, etj. Të gjitha këto shihen si *paralele homoformike* me togjet e lira të fjalëve.

4. Përfundime

Më tepër se krijues, autori françeskan D. Kurti me veprat e tij,

është parë si mbledhës i saktë i folklorit, në të mirë të kulturës shqiptare, në mbledhjen e thesarit popullor: përralla, fjalë të urta (fjalë ari), norma kanunore, këngë lirike e rite familjare. Vihet në dukje njohja e tij aq e gjerë e folkloristikës europiane, gjë që shfaqet në parathënien e përmbledhjes “Prralla Kombëtare” dhe shënimet për huazimet kulturore, që ngjajnë ndërmjet popujve; shihet gjithashtu edhe nga shënimet për përrallat e famshme të vëllezërve Grimm, ngjashmëria e disa përrallave tona me disa përralla gjermane.

Përmbledhja “Prralla Kombëtare” e “Lojë të Kombtare”, nxjerr në pah pasurinë me karakteristikat e njësive frazeologjike në të folurën e Veriut, si dhe vendin e tyre në prozë.

Në mbyllje të zërit të këtij folkloristi duhet të themi se, autori mjeshtërisht përdor shprehje gjuhe, të cilat me pak mjete gjuhësore gjenerojnë shumë të tjera, në një farë mënyre, sipas thënies humboldiane: me mjete të fundme, gjuha, krijon shprehje të pafundme.

5. Referenca

1. Calzada, Fernando Martinez de Carnero & Fajardo, Luisa A. Messina, Studi di Frazeologjia e Paremiologia, Università degli Studi Roma Tre, Aracne Editrice Srl – Roma, 2015.
2. Çabej, E., Studime Gjuhësore V. Rilindja, Prishtinë 1975.
3. Georg Von Hahn, J., Griechischen und Albanischen Märchen, Leipzig 1864.
4. Kurti, Ât D. Lojë të Kombtare, Botime Françeskane, Shkodër, 2007.
5. Kurti, Ât D. Prralla Kombëtare, Mbledhë prej gojës së popullit, Botimi i tretë, Vëllimi I, Botime Françeskane, Shkodër, 2005.
6. Lambertz, M., “Albanische Märchen” (und anderte texte zur albanischen volkskunde), Vien 1922.
7. Lambertz, M., dhe gazeta “Posta e Shqypniës”, QSA, Tiranë, 2013.
8. Inst. Albanologjik, Folkloristika shqiptare- Dëshmi, probleme dhe plane, Prishtinë, 2010.
9. Instituti i Shkencave, Sekcioni i Gjuhës e i Letërsisë, Fjalor i gjuhës shqipe, Tiranë, 1954.